ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 4

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 4

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 26.04.2024
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 26.04.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 26.04.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

YERJANOVA SAULE BAYMURZAYEVNA,
TO‘YCHIYEVA ZULEYXA HAMROQO‘LOVNA
Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk”
asarida so‘zlarni ko‘chma ma’noda qo‘llash 7

BERDIYEV XUSAN XOLNAZAROVICH
«Devon-u lug‘otit turk»dagi she’rlarda
hojib va radif san’atlari 13

УМУРҚУЛОВ ЗАФАР БЕКПЎЛАТОВИЧ
Қиёслаш инсон тафаккур тарзининг маҳсули 16

ESHBOYEV QAHRAMON BAKIR O‘G‘LI
So‘zlararo darajalanish o‘quv lug‘atida so‘zlarga izoh berish 20

NAVRUZOVA MUYASSAR GAYBULLAYEVNA
Kasallik nomlarining onomasiologik, semantik ifodasi 24

BOZOROV HAMID XO‘SHMURODOVICH
Antroponimlarning lingvomadaniy xususiyatlari
(O‘zbek xalq ertaklarida mavjud antroponimlar misolida) 28

ДЖАББАРОВА ШОИРА БАЛТАЕВНА
Медиа тилида муқобилсиз лексика таснифлари: назарий ёндашув 33

KULTAYEVA FAZILAT BAXTIYAROVNA
Ergonimlarning morfologik derivatsiyasi xususida 36

HAYDAROVA KAMOLA DAVRANOVNA
O‘zbek, rus va ingliz tillarida meva nomlarining qiyosiy-chog‘ishtirma tahlili 39

TERMIROVA KAMOLA
Ziravor atamalar va ularning lug‘atlarda ifodalanishi 43

TURDIMURODOV SIROJIDIN ESHQOBILOVICH,
JABBOROVA SEVARA BAXTIYOR QIZI
Badiiy matnda evfemik birliklar tahlili 50

SOATOVA YULDUZ
Bobur she’riyatida ayol qaddi-qomatini ifoda etuvchi lingvistik vositalar 53

ТОЛИЕВА ШОИРА ИЛХОМОВНА
Лингвистик экспертиза методларининг тамойиллари 57

AVRIDDINOV JOBIR MUSULMON O‘G‘LI
Sharq olimlarning «Zufongo‘yo va Jahonpo‘yo» lug‘atida ilmiy qarashlari 59

ДАВЛЯТОВА ЭЛЬВИРА МУРАДОВНА
Парадигматические свойства иноязычных лексических единиц
в русском и узбекском языках (на материале интернет медиа) 61

МУНДАРИЖА

ЗАРИПОВА МАТЛУБА КУЛФИДИНОВНА
Концепт «богатство» во фразеологизмах
и паремиях узбекского и русского языков 64

РАДЖАПОВА НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА
Эволюция лексических единиц обозначающих мужчин и женщин 67

QULMAMATOVA MUATTAR OTABEK QIZI
Ingliz va o‘zbek maqollarida “boylik” konseptining chog‘ishtirma tadqiqi 70

FARZANA NABI,
ABDULLA XUDAYQULOV ESHQUVVATOVICH
Official documents in dari language, its translation challenges 73

ЖАББАРОВА НАРГИЗА ИСЛАМЖАНОВНА,
РАДЖАПОВА НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА
Влияние гендерной лексики на сознание и поведение людей 76

ADABIYOTSHUNOSLIK

ARSLONOV ABDIMUROD KARAMATOVICH
“Qissasi Rabg‘uziy”da xalq og‘zaki ijodi syujetlari va motivlari 80

КАЗАКОВА ГУЛАСАЛ КУРАЛОВНА
Эссе жанрида шахс концепциясининг бадиий-публицистик талқини 82

LOLAYEV SHUXRAT ALIQOBIL O‘G‘LI
Turkistonda “Usuli jadid” maktablarining shakllanishi va ahamiyati 84

USMONOVA MOHIDIL LAZIZ QIZI
Ravnaq g‘azallari tabdilidagi matniy tafovutlar 87

TA’LIM

ABDUQAYUMOVA NARGIZA RAIMOVNA
Bo‘lajak rus-tili o‘qituvchilarni innovatsion pedagogik faoliyatga
tayyorlash jarayonlarini takomillashtirish metodikasi 90

рат сирларини очиш, тажрибаларини умумлаштириш тақозоси сифатида замондошларимизнинг маънавий эҳтиёжи дея аташимиз мумкин.

Бизнингча, мустақилликдан аввал вужудга келган эссе жанри адабий танқиднинг катта ютуғи сифатида эътироф этилар экан, истиқлол йилларида инсон концепцияси ва унинг шахс сифатидаги камолоти жамият тараққиёти омили эканлиги, адабиёт эса маълум маънода жамиятнинг бир бўлаги эканлигини эътироф этишимиз лозим. Ижодкор дунёқараши, поэтик олами, воқеликни бадиий-эстетик кашф қилиш жараёни адабий танқид тамойилларидан бири бўлиб, инсон образининг акс эттирилиши адабиётда долзарб масала эканлиги барчага аён.

Resume: A lot of literature has been written about how the concept of a person is artistically expressed in the essay genre, particularly in literary works written following the period of independence. It was observed that the human notion in the essay genre is interpreted through the writer's competence, inventive energy, and other hero characteristics during the artistic analysis process.

Резюме: О том, как художественно выражается понятие человека в жанре эссе, написано много литературы, особенно в литературных произведениях, написанных после периода независимости. Замечено, что в жанре эссе человеческое мышление интерпретируется через компетентность, изобретательскую энергию и другие характеристики героя в процессе художественного анализа.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 4
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

TURKISTONDA "USULI JADID" MAKTABLARINING SHAKLLANISHI VA AHAMIYATI

Lolayev Shuxrat Aliqobil o'g'li,
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

XX asr boshlarida Turkistonni jaholatdan qutqarish uchun jadid ma'rifatparvarlari maktab ta'limini isloh qilish millatni taraqqiyotga da'vat etuvchi dasturlar ishlab chiqdilar. Jadid ma'rifatparvarlari tashviqotlarining dastlabkisi bu "usuli jadid" maktablarini tashkil etishlari edi. Jadid maktablarini tashkil etishda, albatta, Ismoilbek Gasprinskiyning o'rni beqiyosdir. Butun Turkiston o'lkasi Ismoilbek Gasprinskiyni o'ziga ustoz bildilar. Uning sayi harakatlari natijasida barcha musulmon bo'lgan Turkiston o'lkasida, avvalo, til va din birligi millat va milliyat tushunchalari umumiy mushtaraklikni hosil qildi, hamda bu umumiy bir g'oyani, maqsadni shakllantirdi. O'zbek jadid adabiyoti davrida umumiy bir g'oya, maqsad sari intilish adabiyotimizda milliy koloridni shakllantirdi. Professor Bahodir Karimovning fikrlariga ko'ra: "XX asr boshlarida vujudga kelgan yangi o'zbek adabiyotining bir avlodi "Tarjimon" gazetasini o'qib o'rgandi, fikri ochildi, millatni tanidi va erkni qo'msadi", - degan edi. Zero Ismoilbek Gasprinskiy "Tarjimon" gazetasi orqali butun musulmonlar o'lkasiga o'z fikr va qarashlarini, maqsadlarini, jadid adabiyotining mazmun mohiyatini anglata borgan edi. Professor Begali Qosimov izohiga asosan: "Vaziyatni o'zgartirmoq uchun avval uni anglatmoq zarur. Buning uchun bir minbar zarurdir "Tarjimon" esa mana shu minbar vazifasini o'tadi", – deya "Tarjimon" gazatesining vujudga kelish zaruratini keltirib o'tadi. Barcha Turkiston jadidlari Ismoilbek Gasprinskiyni o'zlariga ustoz bildilar va uning maqsad va g'oyalari bilan mushtaraklikni hosil qilganlikni ko'ramiz. Jadidlar xalq ma'naviyatini uyg'otish yo'lidagi eng birinchi islohati yangicha ta'lim tizimiga asoslangan "usuli jadid" maktablarini ochish va bu maktablar uchun darsliklar yaratishdandan boshladi.

"Ismoilbek Gasprinskiy 1884-yildan "Tarjimon" gazetasida «usuli jadid» maktabini ochish, maorif tizimini tubdan isloh etish maqsadidagi g'oyalarini

e’lon qiladi. Ismoilbek Gasprinskiyning “usuli jadid” haqidagi qarashlarida quyidagi vazifalarni bajarish kerak edi:

– maktab madrasadan ajralib chiqishi kerak;

– boshlang‘ich sinflar uchun alohida o‘qituvchilar tayyorlanishi lozim;

– o‘qituvchi «sadaqa» emas, oylik maosh bilan ta’minlanishi zarur;

– o‘qish va yozish eski «hijjalama» usuli bilan emas, yangi «Alifbo» kitoblari vositasida o‘rgatilishi maqsadga muvofiq;

– faqatgina o‘qish emas, shu bilan birga yozishga ham ahamiyat berilishi shart;

– qizlar uchun ham alohida maktablar ochilib, u yerda o‘qish va yozishga alohida e’tibor berilishi kerak;

– o‘qitish ma’lum bir dastur asosida va darsliklar vositasida olib borilishi kerak.

«Usuli jadid» maktablarini ochish haqidagi harakati vaqt o‘tishi bilan o‘z mevalarini bera boshlaydi. 1904 yilga kelib Rossiyaning o‘zida besh mingga yaqin «usuli jadid» maktablari ochiladi. So‘ngra bu harakat Turkistonga ham yoyila boshladi. Ammo Turkiston general-gubernatori Kaufman yangi maorif tizimini rus hukumati uchun tahlikali bilib, ularning o‘rniga rus-tuzem maktablari ochdiradi”[1].

Turkiston jadidlari ham “Tarjimon” gazetasidagi umumiy g‘oyalar ostida dastlabki islohatlarini maorif tizimidan boshladi. Jadidchilik harakatining tamal toshi bu – “usuli jadid” maktablari ekan, bu orqali ta’lim-tarbiyani yosh endi shakllanayotgan avloddan boshlash kerakligi, shu asosda xalqning o‘zligini anglashi, ma’naviyatni uyg‘otish birinchi ustuvor bosqichi bo‘lsa, ijtimoiy-siyosiy tuzumni tubdan isloh qilish, Vatan, millat istiqloli keyingi asosiy maqsad va muddoalari edi. Jadid pedagoglari eski tuzumni yangi “usuli savtiya” (“tovush usuli”) metodi asosidagi tashviqotlari bilan o‘quvchilarga dunyoviy ilmlar asosidagi aniq fanlarni o‘qitish, zamon talablariga mos ta’lim dasturini yaratish va ta’lim dargohini zamonaviy jihozlash. Ta’limda bu kabi o‘zgarishlar qilish uchun eng avval o‘qituvchi kadrlarni yangitdan shakllantirish zarur edi. Jadid ma’rifatparvarlari ta’limdagi nuqsonlarni allaqachon anglab shuning uchun ham ta’limda o‘zgarishlar qilishdan avval yuksak ma’rifatli kadrlarni shakllantishni ham muhim vazifa deb bildilar. “Usuli jadid” maktablari shakllanishi bilan birgalikda yuksak pedagog kadrlar tayyorlash ham eng muhim vazifa sifatida qaralar ekan, avvalo, buning uchun Ismoilbek Gasprinskiyning “Xo‘jai sibyon” (“Bolalar muallimi”), “Rahbari muallimin yoki muallimlarga yo‘ldosh” (1898) darsliklari dasturilamal vazifasini bajardi. Ismoilbek Gasprinskiyning jadidchilik yo‘lidagi, xalqning ma’naviy ongini o‘zgartirib taraqqiy ettirishdagi birinchi vazifa sifatida jadid maktablari (ya’ni boshlang‘ich sinflarni) ochishdan boshladi. “Zero har bir millatning ravnaqi, taraqqiy etishi bu boshlang‘ich sinflar faoliyati bilan bog‘liq”[2]. “Bu masalani birinchi marta “Russkoe musul’manstvo” (Rusiya musulmonchilik) 1881-yil nashr ettirgan asarida ko‘targan edi”[3].

Ismoilbek Gasprinskiy Qrimda “yangi usul” maktablar faoliyatini yo‘lga qo‘ygandan so‘ng butun Turkiston bo‘ylab “jadid maktablari” faoliyatini keng yoyish maqsadida o‘z dasturini ishlab uni general-gubernator Verevskiyga ma’lum qiladi. Bu murojaatga Nikolay Ostroumov: “Turkiston tub aholisiga bevosita aloqasi yo‘q, noma’muriy shaxs tomonidan muhokama qilinishi yo‘l qo‘yib bo‘lmaydigan ish”, -deb baholaydi. Shuningdek, “... o‘quv mahkamasi uchun ham, Turkiston o‘lkasida mahalliy maorifni tashkil etishda ham qo‘llanma sifatida qabul qilinishi mumkin emas”, - degan xulosa beradi[4]. Lekin Ismoilbek Gasprinskiy bu bilan cheklanib qolmasdan Turkistonga safar uyishtirib bu o‘lkada ta’lim tizimi, yurtdagi ma’rifatparvarlar faoliyati bilan yaqindan tanishib o‘z tashviqotlarini keng yoyishni maqsad qilib qo‘yadi. Buning natijasida 1893-yilda Samarqandga tashrifi[5] Turkistondagi ilk “usuli jadid” (xalq tomonidan “mashinali maktab” degan nom berildi) maktabi faoliyati yo‘lga qo‘yiladi; “Usuli jadid” maktablari butun Turkiston bo‘ylab keng miqyosda ommalashib boradi.

Turkistonda Munavvarqori Abdirashidxonov tomonidan 1901-yil Toshkentning Shayxovond Tahur dahasida keyinchalik shaharning boshqa dahalarida maktab ochadi. “Bunday maktab 1893-yilda Buxoro va Samarqandda Ismoilbey Gasprali boshchiligida ochilgan va bir necha oy faoliyat ko‘rsatgan maktablardan keyingi o‘zbeklar tomonidan ochilgan “usuli jadid” maktablarining birinchisi edi”[6], - deb ta’kidlaydi U.Dolimov. Ammo Zaynobidin Abdirashidovning “Turkistonda jadidchilik” nomli monografiyasida “Mo‘minjon Muhammadjonov o‘z xotirasida ta’kidlashicha Toshkentda mahalliy ziyolilar tomonidan yangi usul maktabi 1900-yili Qo‘shmozor dahmasida ochilgan”[7], - deb e’tirof etilgan. Shu tariqa Turk-

[1] Sharipov R. Turkiston jadidchilik harakati tarixidan. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002. – B. 31.

[2] Gaspirinskiy I. Turk yurduchilarina // Turk yurdu. 1-jild. №7. 1912. – B.190.

[3] Abdirashidov A. Turkistonda jadidchilik. – Toshkent: Akademnashr, 2023. – B. 43.

[4] Holboyev S. Ostroumovning javobi. №1. – Guliston, 1995. – B. 42.

[5] Қосимов Б в.б. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Тошкент: Маънавият, 2004. – B. 157.

[6] Dolimov U. Turkistonda jadid maktablari. – Toshkent: Universitetit nashriyoti, 2006. – B. 14.

[7] Abdirashidov Z. Turkistonda jadidchilik. – Toshkent: Akademnashr, 2023. – B. 64.

iston o‘lkasida dastlabki o‘lka pedagoglarining yangi usuldagi jadid maktablari o‘z faoliyatlarini yo‘lga qo‘yadi. Lekin Turkiston o‘lkasida Is’hoqhon Ibrat tomonidan To‘raqo‘rg‘onda 1886-yilda eski maktablardan anchayin farq qiluvchi maktab ochilgan edi. Ammo bu maktab faoliyati ham ko‘pga cho‘zilmagan.

Jamiyatning ma’naviy ongini, axloqiy mafkurasi o‘zgartirish yo‘lidagi dastlabki qadam sifatida yangi usul maktablari faoliyatini yo‘lga qo‘yilishi va ularning butun o‘lkaga keng yoyilganini ko‘rishimiz mumkin. Samarqandda Mahmudxo‘ja Behbudiy hamda Abduqodir Shakuriy tomonidan ochilgan maktab, Siddiqiy Ajziy (1901) Halvoyida[1], Sayyid Ahmad Vasliy[2], Abduqodir Shakuriy tomonidan qizlar maktabi ham ochiladi (1913)[3]. Qo‘qonda Salohiddin domla (1900-yil 11-fevral), To‘raqo‘rg‘onda Is’hoqhon Ibrat (1907), Chustda Muhammadsharif So‘fizoda (1913), Mirobodda Abdulla Avloniy (1904) tomonidan jadid maktablari faoliyat yo‘lga qo‘yildi. Bundan tashqari Beshyog‘ochda No‘g‘ay mahallasida ham Rossiyadan ko‘chib kelgan tatar ma’rifatparvarlarining ham o‘rni beqiyos bo‘ldi. O‘lka boylari o‘z hovlisida ochgan maktablar uchun No‘g‘ay mahallasidagi ma’rifatparvarlardan muallimlar chaqirishgan. “Qo‘qon shahrining o‘zida 1914-yil 23 ta jadid maktablari mavjud edi”[4].

Jadidlar xalq ma’naviyatini uyg‘otishda eng asosiy masala sifatida ilm bilan birgalikda odob-axloq masalasini qo‘yadiki, zero shaytonsifat emas, balki, Luqmoni hakim sifatlik inson bo‘lsinlar degan maqsad bo‘lgan. Shu sababli Hoji Muin ham maktablarda faqat dunyoviy ilmlar emas balki odob-axloq masalasiga ham alohida e’tibor qaratib, bu haqda “Turkiston viloyatining gazeti” 1913-yil 1-avgustidagi sonida “Adabsizlik sababi va uning chorasi” nomli risolasi bosib chiqariladi Hoji Muinning ushbu mazmundagi maqolasida ham ta’lim-tarbiyani eng avvalo ilm va axloq bilan yaxshilashimiz va taraqqiyotga erishishimiz mumkin deb keltiradi. Buning uchun esa yoshlar tarbiyasidan boshlab ularga dunyoviy ilmlar ham o‘rgatib ularni chet ellarda o‘qitmog‘imiz darkor ekanligi, shu yo‘l bilan biz Turkuston musulmonlari o‘zgalarga ilmsiz, axloqsiz deb mazah bo‘lmaymiz, shuning uchun esa jaholatdan chiqaylik, ma’naviyatimizni uyg‘otaylik, zamonaviy ilmlarni egallaylik degan xitoblarni keltirishi bejiz emas edi. Bu xitobga Turkiston o‘lkasidagi hurfikr kishilar, jadid ma’rifatparvarlari va zamon qoloqligini anglagan o‘lka boylari ham o‘z hissalarini qo‘shdilar.

Turkiston o‘lkasida yangi usul maktablari faoliyati shu qadar kengaydiki bunda ma’rifatparvarlaridan tashqari o‘lka boylari ham o‘z hissalarini qo‘shdilar. Fevral voqealariga qadar Turkistonda o‘lkasida 92 ta usuli jadid maktabi ro‘yxatga olingan edi. Albatta, Turkiston o‘lkasida bunday usuli jadid maktablarining keng suratda ko‘payishi o‘z-o‘zida sodir bo‘lgan hodisa emas edi. Turkiston ma’rifatparvarlari ko‘plab tazyiqqa uchradilar: bir tomondan rus-ma’murlarining tazyiqi bo‘lsa ikkinchi tomondan oddiy savodsiz xalq ongini buzgan mutaassib din ulamolari va ularning aqlga sig‘mas darajadagi ahmoqona fatvolari edi. Jadidlar bu yo‘lda o‘z jonlaridan ham kechganliklari sababli hech orqaga qaytmadilar va usuli jadid maklablari uchun ikkinchi bir bosqich darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar yaratishga kirishdilar. “1901-yili Buxoroda darsliklar chop etish va tarqatish maqsadida “Shirkati Buxoroyi sharif” tuzuldi”[5]. “1901-yildan 1917-yilga qadar o‘nlab darsliklar yaratildi va o‘quv jarayoniga tatbiq qilindi”[6].

Turkiston jadid ma’rifatparvarlarining ijtimoiy turmush axloqiy mezonlari mazmuni doirasidan o‘zlari ochgan maktablar uchun darsliklar yaratish vazifasi ham eng ustuvor vazifa bo‘ldi. Ular yaratgan darsliklar tez va oson savod chiqarishga asoslangan bo‘lib, eng muhimi bu darsliklarda diniy ilmlar bilan dunyoviy ilmlar ham mujassamligini ko‘rishimiz mumkin. Har bir jadid ma’rifatparvarlari o‘z maktablari uchun darsliklarini yaratishda o‘zlarining pedadagogik medotlaridan foydalandilar. “O‘qitishda ko‘rgazmalilik (Munavvarqori Abdirashidxonov), ifodali o‘qish, uning turlari, ularda texnik vositalardan foydalanish (Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy), og‘zaki va yozma nutq o‘stirish usullari (Mahmudxo‘ja Behbudiy va Abdurauf Fitrat) kabi ona tili va adabiyot o‘qitishning muhim masalalari ishlab chiqildi”[7]. Yangi usul maktablari uchun ishlab chiqilgan darsliklarning dastlabkisi alifbo tartibida, keyingi bosqichi esa o‘qish kitobi hamda dunyoviy ilmlar mujassami shaklida edi. Bu darsliklar yaratilishi bilan birga nasr va nazm rivojlanishini ham kuzatishimiz mumkin. Barcha darsliklarga xos kolorit sifatida esa tarbiyaning bosh mezoni axloq mundarijasini va uning tarbiyadagi naqadar muhim ekanligini anglaymiz. Albatta, jadidlar millat axloqi, tarbiyasini hamda keyingi taraqqiyot boshqichini tashkil etish hech shubhasiz bu- “usuli jadid” maktablari edi. Jamiyatning taraqqiyot bosqichini shakllantirish, eskilik sarqitlaridan qutulish, hamda eskicha ta’lim tuzumini

[1] Qosimov B. Maslakdoshlar. – Toshkent: Sharq, 1994. – B. 47.

[2] Idoraya maktublar. № 68. – Tarjimon. 1908.

[3] Samarqanddan maktub. № 75. – Tarjimon. 1913.

[4] Abdirashidov Z. Turkistonda jadidchilik. – Toshkent: Akademnashr, 2023. – B. 63.

[5] Qosimov B. Maslakdoshlar. – Toshkent: Sharq, 1994. – B. 73.

[6] Abdirashidov Z. Turkistonda jadidchilik. – Toshkent: Akademnashr, 2023. – B. 67.

[7] Dolimov U. Turkistonda jadid maktablari. – Toshkent: Universitetit nashriyoti, 2006. – B. 4.

naqadar ayanchli, achinarli holatga tushib qolganligi Fitratning “Munozara” asarida ham batafsil aks etgandir. Zero, har bir millat rivojlanishi, yuksalishi uchun ta’lim tizimini isloh etish kerakligi bu bugungi kun uchun ham ahamiyatlidir.

Resume: In this article, the organization and activities of the schools of the first development module of the modern enlighteners, “usuli jadid” schools, and the attitude of the people of Turkestan to the “usuli jadid” schools are reflected.

Резюме: В данной статье отражены организация и деятелность школ первого модуля развития современных просветителей, школ «усули джадид», а также отношение жителей Туркестана к школам «усули джадид».

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024; 4
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

RAVNAQ G‘AZALLARI TABDILIDAGI MATNIY TAFOVUTLAR

Usmonova Mohidil Laziz qizi,
Qarshi davlat universiteti filologiya fakulteti talabasi

Mumtoz adabiyotda adabiy manbalarni tabdil qilish jarayoni o‘ta mas’uliyatli, shu bilan bir qatorda, ancha mashaqqatli ish hisoblanadi. “Manbalar – xoh ular toshbitiklar bo‘lsin, xoh qo‘lyozmalar bo‘lsin yoki litografik nashrlar bo‘lsin, o‘sha o‘zi mansub davrning in’ikosidir. Vatanimiz qo‘lyozma xazinalarida saqlanayotgan minglab qo‘lyozma yodgorliklar ulug‘ ajdodlarimizning tafakkuri, o‘y-u tuyg‘ularini, ilm- u ma’rifatlarini, orzu va armonlarini mujassam etgan bitmas-tuganmas xazinadir. Ushbu manbalarga nechog‘lik yondashish va qay yo‘sinda tadqiq etish masalasi hamda davrlarda ham dolzarb bo‘lgan”[1]. Ayniqsa, lirik shoirlar devonining qo‘lyozma va toshbosma nusxalarini ilmiy jamoatchilik va keng ommaga yetkazish uchun, eng avvalo, matnni tabdil qiluvchi kishi arab, fors va eski o‘zbek yozuvidan yaxshigina xabardor bo‘lishi, mumtoz matnlarda uchrovchi so‘z va tushunchalar mohiyatini chuqur bilishi talab etiladi. Eski o‘zbek yozuvidagi ba’zi matnlarda asl matnga xattotlar tomonidan ba’zi o‘zgartirishlar kiritilgan. Bir shoir qalamiga mansub, ammo bir necha xattotlar tomonidan ko‘chirilgan devonlarda bir qator matniy farqlarga duch kelish mumkin. Ularning har biri bilan tanishgan holda devonning eng mukammal va asliyatga yaqin varianti tiklash uchun ba’zan yillar kerak bo‘ladi.Shuning uchun bu sohada amalga oshirilishi kerak bo‘lgan ishlar, yechimini kutayotgan muammolar talaygina.

“Klassik ijodkorlar o‘z asarini yozib bo‘lgach, tinchigan emas. Keyingi kulliyotlarda, devon tuzish jarayonida uni qayta ko‘rib, jiddiy o‘zgartirishlar ham kiritgan. Tadqiqotchi Sharq qo‘lyozmalari ustida ishlaganda buning singari holatlarni nazardan chetda qoldirmasligi kerak. Sharq qo‘lyozma manbalariga o‘ziga xos ilmiy yondashuv talab etiladi[2]. Xususan, xonliklar davri adabiyoti (adabiy muhitlar) davrida lirik shoirlar tomonidan yuzlab devonlar yaratildi. Ular hozirda Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondida saqlanmoqda. Ayni shu devonlardagi g‘azallarning bizga ma’lum o‘zbek tilidagi varianti bilan asl matnni solishtirganimizda ba’zi farqli jihatlarga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Quyida Xorazm adabiyotining atoqli vakili bo‘lgan Pahlavonquli Ravnaq g‘azallarining darsliklarda berilgan varianti bilan asl devondagi matnini qiyosan solishtirgan holda, ulardagi ba’zi tafovutlarga to‘xtalamiz.

Ravnaq XVIII asrda yashagan va lirikaning o‘nlab janrlarida barakali ijod qilgan. Ravnaqning lirik merosi o‘sha davrda yaratilgan bayozlar va to‘plamlar tarkibiga kiritilgan. Shuningdek, shoir o‘z g‘azallarini to‘plab “Devoni Ravnaq” nomli devon tartib bergan. Ushbu devonda Ravnaqning g‘azal, muxammas,

[1] Jo‘raboyev O. Matnning matn osti sirlari. – Toshkent: Tamaddun, 2017. – Б.87.

[2] Sodiqov Q. Matnshunoslik va manbashunoslik asoslari. – Toshkent, 2017. – Б.6.